

مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۲، شماره ۱، بهار ۱۳۹۹
(از ص ۱۶۱ تا ص ۱۷۸)

10.22059/jars.2020.260783.142591
Print ISSN: 2676-4288- Online ISSN: 2251-9297
<https://jars.ut.ac.ir>

A Survey on Motifs and Inscriptions of Sassanid Seals from Bu'ali Museum

Fariba Sharifian

Assistant Professor, Department of Linguistics, Institute of Cultural Heritage and Tourism

Katayoun Fekripour

Associate professor, Department of Linguistics, Institute of Cultural Heritage and Tourism

Azadeh Heidarpour

Assistant Professor, Department of Linguistics, Institute of Cultural Heritage and Tourism

Received: 24 June, 2018; Accepted: 9 May, 2020

Abstract

Seals are one of the most important archaeological findings that provide reliable information about geographical names and job positions of the past. During Sasanian period seals were used by individual government officials. The use of seals expanded with the growth of Sasanian economy. In the archives of the Bu'ali Museum of Hamadan, 23 Sassanid seals from the Asadabad area are kept. Eleven of these seals have motifs of human, six have animal motifs, one has hand motif and two others hybrid mythological. The present research deals with the ten seals. Among these ten seals, five have human image (four a man's image and one a woman image), four seals have animal designs (three bull and one ram) and one is a monogram seal. The purpose of this research is to document, read inscriptions and examine the roles of these seals.

Keywords: Seal, Sassanid, Inscription, Motif, Bu'ali Museum, Hamedan.

بررسی نقش مایه‌ها و کتیبه‌های تعدادی از مهرهای ساسانی موزه بوعلی سینا همدان

فریبا شریفیان*

استادیار پژوهشکده زبان شناسی، کتیبه‌ها و متون، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری

کتابون فکری پور

دانشیار پژوهشکده زبان شناسی، کتیبه‌ها و متون، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری

آزاده حیدرپور

استادیار پژوهشکده زبان شناسی، کتیبه‌ها و متون، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۰۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۰

چکیده

مهرها یکی از یافته‌های مهم باستانی هستند که اطلاعات بسیار وسیع و موثقی را در خصوص نام‌جای‌های جغرافیایی و اسامی خاص و مناصب شغلی در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهند. استفاده از مهر در دوره ساسانی تنها مختص طبقه خاصی نبود بلکه از افراد عادی گرفته تا مقامات دولتی از آن استفاده می‌کردند. کاربرد مهر با رونق اقتصادی جامعه ساسانی بیشتر نیز شد. در مخزن موزه بوعلی همدان ۲۳ مهر ساسانی موجود است که به صورت توقیفی از منطقه‌ی اسدآباد به دست آمده‌اند. از این تعداد ۱۱ مهر نقش انسان، ۶ مهر نقش حیوان، ۳ مهر نشان، یک مهر نقش دست و دو مهر نقش مایه حیوانات اساطیری را دارند که در حال حاضر خوانش کتیبه‌های ده مهر به وسیله مولفین انجام شده است. از این ده مهر پنج مهر با نقش انسان (۴ مهر منقوش به نقش مرد و یک مهر با نقش زن) چهار مهر با نقش حیوان (سه مهر با نقش گاو کوهان دار و یک مهر با نقش قوچ) و یک مهر نشان است. هدف این پژوهش معرفی مستندسازی، خوانش کتیبه‌ها و بررسی نقش مایه‌های این مهرها است. شیوه‌ی گردآوری اطلاعات، میدانی - کتابخانه‌ای است و خوانش کتیبه‌ها توسط نویسندگان این مقاله انجام شده است. لازم به ذکر است مهرهای این مجموعه از دست قاچاقچیان بدست آمده و فاقد شناسنامه محل کشف است، از این رو نمی‌توان تاریخ گذاری دقیقی بر روی آنها انجام داد.

واژه‌های کلیدی: مهر، ساسانی، کتیبه، نقش مایه، موزه بوعلی، همدان.

۱. مقدمه

مهرها از جمله آثاری هستند که نقش به‌سزایی در حل برخی مجهولات تاریخی داشته‌اند (بیانی ۱۳۶۷: ۷). علیرغم سابقه‌ی طولانی استفاده از مهر در ایران، مطالعات درباره‌ی مهرها و گل‌مهرها نسبت به سایر یافته‌های باستانی پیشرفت چشمگیری نداشته است. از نخستین کسانی که بر روی مجموعه مهرهای ساسانی کار کرده‌اند می‌توان از آنتونیو کاپلو نام برد که در سال ۱۷۰۲ فهرستی از مهرهای موزه بریتانیا را به چاپ رساند. تلاش‌های ابتدایی برای ایجاد نظام اصولی برای مجموعه مهرهای ساسانی متعلق به توماس در سال ۱۸۵۲ بود. وی مقاله‌هایی در زمینه مهرهای ساسانی نوشت. در سال ۱۸۹۰ هورن فهرستی از مهرهای کتیبه‌دار موزه بریتانیا را ارائه کرد و در سال ۱۸۹۱ با همکاری اشتایندورف به معرفی مجموعه مهرهای ساسانی موزه برلین پرداخت. از دهه ۱۹۶۰ تاکنون مطالعات چندی در زمینه‌ی مهرهای ساسانی انجام شده است که در اینجا می‌توان به نمونه‌هایی از این موارد اشاره کرد: پژوهش بیوار در سال ۱۹۶۹ بر روی مهرهای موزه بریتانیا، پژوهش فرای و هارپر در سال ۱۹۷۳ بر روی مجموعه مهرهای قصر ابونصر، پژوهش گوبل در سال ۱۹۷۶ بر روی مجموعه مهرها و گل مهرهای تخت سلیمان، پژوهش برونر در سال ۱۹۷۸ بر روی مجموعه مهرهای موزه متروپولیتن و در سال‌های اخیر پژوهش‌های گسترده ژینیو و گیزلن. از مجموعه مهرهای خصوصی نیز می‌توان به مجموعه‌های سعیدی، نیری، پیروزان، عزیز بگلو و مشیری اشاره کرد که به صورت کتاب و مقاله معرفی شده‌اند (برای کسب اطلاعات بیشتر در زمینه پیشینه پژوهش بر روی مهرهای ساسانی به کتاب سرکار خانم گیزلن ۲۰۰۷: صص ۷-۲ رجوع شود).

مهرها در دوره ساسانی مورد استفاده عامه مردم بودند. بنا بر نظر گیرشمن " برای فردوسی مؤلف شاهنامه، تاج و تخت و نگین، مظاهر قدرت شاهی در دوره ساسانی است. دو تای نخستین منحصرأ مخصوص شاه بود ولی نگین و مهر مورد استعمال عامه مردم بزرگ و کوچک، سرور و عامی، پیشوایان مذهبی و عمال دولتی یا بازرگانان بود. همه ادارات نیز خواه دادگستری، خواه دارایی و جنگ، مهرهای خاص خود را می‌زدند" (گیرشمن، ۱۳۹۰: ۲۴۰). گورلیک (۱۹۹۶: ۷۹) نیز هر ایرانی را در دوره ساسانی صاحب مهر می‌داند و برونر (1978:9) و ریتز (2012:100) معتقدند که کاربرد مهر محدود به طبقه خاصی از جامعه ساسانی نمی‌شده است. کاربرد وسیع مهرها در این دوره شامل مهرکردن یک منشور سلطنتی تا مهر کردن یک صندوق غذای شخصی، ضمانت یک سند یا بسته ارسالی در مبدا و تضمین عدم دخل و تصرف در کالای ارسالی می‌شد (Gyselen, 2007:8؛ جدی، ۱۳۸۷: ۱۳). در واقع مهرهای ساسانی همچون گذشته برای حفاظت شیء یا سند مهرشده یا صاحب آنها در برابر عوامل نحس ماورایی، رفع بلا و چشم زخم از دارنده مهر و نیز نشان دادن تملک یا اصالت آن به جای امضاء یا تایید کردن امضاء مالک، استفاده می‌شدند (آکرمن، ۱۳۸۷: ۹۷۹؛ لوکونین، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۴۴).

کاربرد مهرهای ساسانی در مهر و موم کردن اسناد دولتی، فعالیت و رونق اقتصادی دوره ساسانیان را نشان می‌داد (اشراقی و قره بابا، ۱۳۸۶: ۱۳). درباره کاربرد مهر توسط پادشاهان ساسانی باید گفت که آنها چند مهر مختلف داشتند که از هر کدام برای صدور و تایید فرمانی استفاده می‌کردند (هرمان، ۱۳۷۳: ۴۱۷). اکثر مهرشناسان وجود دو نوع مهر در زمان ساسانیان را محرز دانسته‌اند: مهرهای اداری و مهرهای شخصی (Frye, 1973:47؛ گوبل، ۱۳۸۴: ۳۷). بر اساس متن پهلوی ماتیکان هزار دادستان نخستین بار مهر برای موبد و آمارگر

به دستور قباد پسر پیروز و مهر داور نیز به دستور خسرو قبادان ساخته شد (Perkhanian, 1997:214-215). مهرهای اداری عاری از نقش و تصویر تنها دارای کتیبه‌ای در وسط مهر و یا کتیبه‌ای در دورتادور مهر هستند. این کتیبه‌ها اغلب سمت و عنوان یک مقام دولتی و نام قلمرو اداری جغرافیایی زیر نظر مقام مربوطه را بر خود دارند که شناخت ما را از شهرها و جغرافیای اداری ساسانی افزایش می‌دهند (ده پهلوان ۱۳۹۴: ۴۹؛ Frye, 1974:157؛ Gyselen, 2007:8). مهرهای شخصی معمولاً برای تایید کالاهای ارسالی توسط صاحب مهر استفاده می‌شدند. اغلب بر این مهرها نقوش متنوعی از جمله نقش حیوانات، پرندگان، چهره‌ی انسانی و... در برخی موارد نام صاحب مهر یا یک عبارت دعایی کنده می‌شد. معمولاً اثر مهرها بر گل‌مهرها پس از جدا شدن از کالا به عنوان گواهی و سند معاملاتی در آرشیو نگه‌داری می‌شدند (Frye 1973: 47؛ Gyselen, 2007:8؛ Haff, 1987:378). گوبل در زیرمجموعه‌ی مهرهای شخصی از دو مهر ازدواج و مهرهای بیگانه نیز یاد می‌کند که در خارج از قلمرو ساسانی به کار می‌رفتند. ظهور و کاربرد مهر بیگانه در دوره ساسانی همواره به معنی آن نیست که یک فرد ساسانی از آن استفاده کرده باشد بلکه ممکن است این مهر به دلیل مشارکت فردی خارجی و توسط خود آن فرد استفاده شده باشد. گاهی نیز این مهرهای بیگانه متعلق به دوران قبل از ساسانی بوده‌اند (گوبل، ۱۳۸۴: ۳۸۰).

دسته دیگری از مهرهای ساسانی نیز وجود دارد که آن‌ها را می‌توان ترکیبی از مهرهای شخصی و اداری دانست. این دسته از مهرها را گوبل (۱۳۸۴: ۱۳۷-۱۳۸) تحت عنوان مهرهای نشان معرفی می‌کند که اثر آنها به عنوان علامت اختصاری شناسایی شخص، خاندان و موقعیت اجتماعی و رتبه‌ی او بر روی وسایل گوناگون ظاهر می‌شد. این مهرها به نوعی حاوی تصویر و کتیبه با هم هستند. از نظر آکرمن (۱۳۸۷:۹۹۷) نقش این مهرها قابل تعبیر نیست و احتمالاً برگرفته از حروف خط پهلوی هستند. عدم اطلاع از چگونگی کشف مهرهای ساسانی و شباهت نقوش آنها با برخی از نقش مایه‌های مهرهای اشکانی از موانع موجود در تعیین دقیق گاه‌نگاری مهرها است (آکرمن، ۱۳۸۷: ۱۰۰۳؛ ده پهلوان، ۱۳۹۴: ۵۰). فرای (1973:46) و به ویژه گوبل (۱۳۸۴:۳۶) با توجه به مراحل خط فارسی میانه کتیبه‌ها، مهرهای ساسانی به جا مانده را، متعلق به اواخر دوره ساسانی، از زمان قباد و پس از آن می‌دانند، اما برونر (1978:8-9) با توجه به ریخت‌شناسی مهرها علاوه بر در نظر گرفتن خط کتیبه، برخی از مهرهای موزه متروپولیتن را به قرن چهارم میلادی نسبت می‌دهد. به هر حال به دلیل مشکلات موجود در گاه‌نگاری مهرها این موضوع همیشه مورد اختلاف مهر‌شناسان بوده است.

مهرهای ساسانی از لحاظ شکل به دو دسته‌ی نئین‌انگشتی و مسطح تقسیم می‌شوند (Bivar, 1969:22). قریب به ۷۰٪ مهرهای ساسانی گنبدی و بیضوی و ۳۰٪ مسطح، محدب و مقعر نئین‌انگشتی، قابل مقایسه با نمونه‌های معاصر رومی هستند (Ritter, 2012:101). بسیاری از مهرهای شخصی به شکل‌های بیضوی و گنبدی هستند. در موارد بسیار نادر به مهرهای مخروطی بلند مشابه مهرهای سنگ کریستال برخورد می‌کنیم که نقش مایه‌ی صلیب و کتیبه‌ی سریانی بر آن دیده می‌شود. همه‌ی مهرهای اداری به جز یک مورد استثناً گنبدی شکل و مهرهای مقامات بلند پایه و بزرگان دولت متحدالشکل هستند. آن‌ها به صورت قاب‌های محدبی شکل نسبتاً بزرگی ساخته شده‌اند که معمولاً نئین‌هایی از جنس عقیق جگری و گاهی یاقوت ارغوانی (آمیسیس) بر آن‌ها نصب می‌شد. این قاب‌های محدب معروف به قاب‌های گنبدی در میان سایر اقشار جامعه نیز رواج داشت. قاب‌های محدب یا مسطح روی پایه یا حلقه سوار می‌شدند. همچنین از مهرهایی به

شکل آویز و حلقه‌های فلزی شامل قاب‌هایی با نقوش کنده‌کاری شده اطلاعاتی در دست است که گاه نسبت دادن آنها به مهرهای ساسانی غیرممکن است (Gyselen, 2007: 18,19).

ساسانیان در ساخت مهر از انواع بلورهای کوارتز از جمله عقیق، عقیق جگری، عقیق یمانی، یشم و عقیق سلیمانی بهره می‌بردند. کاربرد اکسیدهای آهن مانند حجر هندی قهوه‌ای و سیاه در ساخت مهرها نسبت به سنگ کریستال و یاقوت ارغوانی (آمیتیست) کمتر است. لعل آلماندین نیز در اکثر موارد برای ساخت مهرهای گنبدی به کار می‌رفت. منشا سنگ‌های نیمه قیمتی که برای ساخت مهرهای ساسانی استفاده می‌شد تا کنون به درستی بررسی نشده‌اند، از این رو امکان تخمین ارزش نسبی این سنگ‌ها کار ساده‌ای نیست. شاید بتوان گفت ارزش این سنگ‌ها به میزان سهولت یا دشواری دسترسی به آنها و برداشت آنها از منابع اولیه‌شان در مناطق کمابیش دوردست بستگی داشت (Ibid:19؛ واندنبرگ، ۱۳۷۹: ۲۲۴؛ Osten, 1931:230). وسیله‌ای که حکاکان برای تراش این سنگ‌ها به کار می‌بردند نوعی مته‌ی خاص با سر الماس و از جنس مس بود که تراش‌هایی با عمق ۱/۵ تا ۱۳/۴ میلی‌متر را ایجاد می‌کردند. استفاده از الماس در مته‌های مخصوص مهرسازی را برای نخستین بار به ساسانیان نسبت می‌دهند (Gorelick & Gwinnett, 1996:76؛ طلایی، ۱۳۹۲: ۱۶۲؛ ملک زاده بیانی، ۱۳۶۷: ۱۸). حکاکان و حجاران ساسانی که از حمایت‌های همه‌جانبه‌ی شاهان و حکام ساسانی برخوردار بودند نقش مایه‌های منحصر به فردی را خلق کردند که از آن جمله می‌توان به نقوش روی مهرها اشاره کرد (طلایی، ۱۳۹۲: ۱۵۶). اساس خلق اغلب نقش مایه‌های مهرهای ساسانی کاربرد اداری، اجتماعی و مذهبی آنها بود (Gyselen, 2007: 8). نقوش کنده‌کاری شده روی مهرها تنها جنبه تزئیناتی نداشته بلکه حاکی از اعتقادات صاحبان مهر است که ما را به دنیای تفکرات و باورهای آنها سوق می‌دهد (Boehm, 2007: 27؛ Belting, 2009:23). اسناد مهرنگاری به جامانده از عصر ساسانی حاکی از آن است که در ساخت نوع خاصی از مهر و نقر نقش مایه‌های آن ضوابط سخت‌گیرانه‌ای وجود داشته است که به ندرت در سراسر شاهنشاهی ساسانی دستخوش تغییرات می‌شد. ظاهراً تفاوت نقوش در جزییات، ناشی از موضوع سبک شناختی و موقعیت مالک مهر بوده است (Gyselen, 2007:20).

نقش‌مایه‌های به کار رفته در مهرهای ساسانی شامل نقوش نمادین انسانی و ایزدان اسطوره‌ای و نقوش جانوری، گیاهی جمادات و اجرام سماوی و مونوگرام‌ها می‌شوند. در این میان فراوانی نقوش حیوانی با توجه به اهمیت دیرباز این نقوش در هنر ایرانی به دلیل عناصر کاربردی‌شان در کشاورزی و تغذیه، محسوس است. با توجه به حضور پیروان دین‌های مختلف در جامعه ساسانی از زردشتی گرفته تا بودایی، یهودی و مسیحی، همسانی نقوش مهرهای ساسانی قابل توجه و چشمگیر است (Ritter, 2012: 109؛ افضل طوسی، ۱۳۹۱: ۵۶؛ طلایی، ۱۳۹۲: ۱۶۳). مهرهای ساسانی همانطور که از دوران قبل نیز رواج داشته است علاوه بر کاربردهای مذکور برای انسان آن زمان، که در مواجهه با خطرات ناشی از طبیعت بوده و ترس از دنیای ناشناخته اطرافش را داشته، به منزله طلسمی بوده است که دارنده خود را از شر نیروهای ناشناخته در امان نگاه می‌داشت (بیانی، ۱۳۶۷: ۱۲؛ Ritter, 2012: 100). از این رو برخی از نقوش کنده‌کاری شده بر مهرهای ساسانی احتمالاً نقش حفاظتی داشته‌اند و گاه در زیورآلاتی چون گردنبند و دستبند به کار می‌رفتند. این نقوش که در برخی موارد فراتر از صحنه‌های ساده را در خود داشتند برای جلب لطف یا حمایت نیروهای ماوراءالطبیعه برای مالکانشان ایجاد شده بودند (پراد، ۱۳۸۶: ۲۴؛ گیرشمن، ۱۳۹۰: ۲۴۴).

۲. روش بررسی

در پژوهش حاضر جمع آوری اطلاعات به روش اسنادی و بر پایه‌ی مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی صورت پذیرفته است. از آنجا که خوانش کتیبه‌های این مجموعه توسط نویسندگان مقاله صورت گرفته است، در موارد نیاز برای خوانش کتیبه‌ها، مهرها از نزدیک مشاهده شده‌اند. به واقع این ده مهر برگرفته از مجموعه‌ای شامل ۲۳ مهر ساسانی است که خوانش آنها به طور کامل انجام شده است و نویسندگان برآن هستند تا با خوانش ۱۳ مهر باقی‌مانده پژوهشی دیگر را به آنها اختصاص دهند. نقش مایه‌های مهرهای این مجموعه شامل نقش مایه‌های انسانی مرد و زن، حیوان و نشان است. تصاویر مهرها توسط امین اموال محترم اداره‌ی میراث فرهنگی استان همدان، جناب آقای محمدنقی سیدی تبار، در اختیار نویسندگان قرار گرفته همچنین طراحی مهرها توسط سرکار خانم لیلا خوشمو مسئول موزه هگمتانه همدان انجام شده است.

۳. پیشینه تحقیق

ده مهر بررسی شده در این مقاله بخشی از مهرهای ساسانی موجود در مخزن موزه بوعلی همدان هستند. مهرهای این مجموعه به صورت توقیفی از منطقه‌ی اسدآباد همدان به دست آمده‌اند و بیشتر پژوهشی بروی آنها انجام نشده است. این مجموعه شامل پنج مهر با نقش انسان (۴ مهر منقوش به نقش مرد و یک مهر با نقش زن) چهار مهر با نقش حیوان (سه مهر با نقش گاو کوهان دار و یک مهر با نقش قوچ) و یک مهر نشان است.

۴. مهرهای منقوش به نقش مایه‌های انسانی مرد

نیم تنه‌ی مرد یکی از معمول‌ترین صورت‌های به کار رفته بر روی مهرهاست. استفاده از سر انسان یا نیم تنه مرد به عنوان نشان مهر در خاور نزدیک و پس از شروع دوره سلوکیان معمول شد. مشخصه‌های بسیاری از نیم‌تنه‌های اواخر ساسانی کلاه با حاشیه مروارید نشان، سربندی که پایین کلاه بسته می‌شود، گوشواره و گردنبند هستند. مدل موی بلند حلقوی ظاهراً برای صاحب منصبان در قرن سوم و چهارم معمول بود و پوشش کلاه به صاحب منصبان اختصاص داشت. البته بر روی مهرها تصاویر روحانیان و صاحب منصبان بدون پوشش سر نیز دیده شده است که از نظر تزئینات دیگر و حتی جنس و نحوه استفاده یکی هستند و شاید این تفاوت ظاهری نه به رتبه پایین بلکه به وظایف متفاوت سلسله روحانیان ارتباط داشته است (Harper, 1973:66-68).

نخستین مهر (تصویر ۱) از این گروه با شماره ثبت ۴۵۶۷ از جنس عقیق قهوه‌ای روشن به طول ۱۳ میلی-متر و عرض ۸ میلی‌متر با وزن ۰/۶۹ گرم است. پشت مهر صاف و بدون سوراخ است و کتیبه یا نقشی ندارد. شکل مهر به صورت کروی است. روی مهر تصویر نیم تنه‌ی مردی حک شده است که با شمایل ریش‌دار به سمت راست می‌نگرد. کلاهی ساده بر سر و لباسی مزین بر تن دارد. از گوشش گوشواره‌ای، با یک مهره، آویزان است و درمحل ساعت نزدیک به ۱۱ کتیبه‌ای در پشت چهره‌ی مرد نقش شده است که می‌توان خوانش احتمالی زیر را برای آن در نظر گرفت. استفاده از پیشوند Bar در اسم‌های مسیحی دوره ساسانی دیده شده است (نک (Yamauchi, 1993:12 ;Gignoux and ;Gyselen, 1982:39).

ترجمه	آوا نویسی	حرف نویسی	استنساخ
برشبدید ^(۱)	Bar-šabdīd	blšptydy	𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥𐭥𐭥

تصویر ۱: مهر، اثر مهر و طرح شماره ۱

دومین مهر این گروه (تصویر ۲) با نقش مابه‌ی مشابه با شماره ثبتی ۴۶۱۲ از جنس سنگ سیاه به طول ۱۸ میلی‌متر و عرض ۱۳ میلی‌متر و وزن ۸/۱ گرم است. روی مهر تصویر نیم‌رخ مردی ریش‌دار نقش‌بسته‌است که به سمت راست می‌نگرد. کلاهی ساده با لباسی مزین به تن دارد و اطراف تصویر از محل شانه‌های او کتیبه‌ای نقر شده است که گردش آن از ساعت ۸ تا ساعت ۴ است. با توجه به مشکلات خط فارسی میانه و چند آوایی بودن برخی حروف خوانش‌های احتمالی زیر برای کتیبه ارائه شده است:

ترجمه	آوا نویسی	حرف نویسی	استنساخ
گوین داد راست	Gawin dād ī rāst	Gwyndt y l'sty	𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥𐭥𐭥𐭥

تصویر ۲: مهر، اثر مهر و طرح شماره ۲

سومین مهر مجموعه (تصویر ۳) به شماره ثبتی ۴۷۰۰ از جنس یاقوت سرخ به طول ۱۲ میلی‌متر و عرض ۱۰ میلی‌متر و وزن ۰/۸ گرم ساخته شده است. مهر مسطح است و پشت آن صاف و بدون نقش و کتیبه است. تصویر نیم‌رخ مردی با موهای مجعد که در پشت سر بسته و بر پیشانی او سربندی بسته شده است، گردنبندی بر گردن و لباس وی تزئینات ساده ای دارد. بر روی مهر نقش بسته است. ظاهراً گردنبندی نیز بر گردن انداخته است. گردش کتیبه در مهر اصلی از ساعت ۸ تا ۱۱ است. کتیبه را می‌توان به دو صورت قرائت

کرد: یا **لد** را ترکیبی از **yz** گرفت و **د** t قرائت کرد یا **لد** را **ā** و **د** را ترکیبی از **W** و **la** دانست. **Ādur** به معنای آتش ولی اینجا اسم خاص مذکر است (Gignoux & Gyselen, 1982: 54,85).

ترجمه	آوا نویسی	حرف نویسی	استنساخ کتیبه
ایزد	Yazad/Yazd	yzdt	لد 3 د
آدور/آذر (اسم خاص مذکر)	Ādur	'dwl	

تصویر ۳: مهر، اثر مهر و طرح شماره ۳

چهارمین مهر این گروه (تصویر ۴) به شماره ثبتی ۴۳۸۸ از جنس سنگ لاجورد به طول ۱۳ میلی متر و عرض ۱۱ میلی متر و وزن ۰/۷ گرم است. نقش روی مهر مردی با شمایل ریش دار است که به سمت راست می‌نگرد. کلاهی مروارید نشان بر سر و لباسی مزین بر تن دارد. از گوشش گوشواره‌های دو مهره‌ای و در پشت کلاه دو نوار آویزان است. نوار پشت کلاه، تزیینات ریش و گوشواره، مدل مو و نوع کلاه قابل مقایسه با سایر نقوش مشابه بکار رفته در سکه‌ها و نقش برجسته‌های ساسانی است. کتیبه‌ای زیر نوار پشت کلاه در محل نزدیک به ساعت ۹ و کتیبه‌ای دیگر روبروی چهره نزدیک به گردش ساعت ۲ تا ۴ نقر شده است.

ترجمه	آوا نویسی	حرف نویسی	استنساخ کتیبه
ایران نیک	ērān ī nēw	'yl'n y TB	درد 3 ارد

تصویر ۴: مهر، اثر مهر و طرح شماره ۴

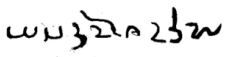
۵. مهری منقوش به نقش مایه‌ی انسانی زن

در میان مهرهای دوره‌ی ساسانی، مهرهایی متعلق به زنان دیده می‌شود. مهرهای به دست آمده نمایانگر حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی است. زنان صاحب مهر احتمالاً از قشر پادشاه زن^(۳) و دارای موقعیت اجتماعی بودند (dūdag kadagbānūg) و بدین وسیله از قشرچاکر زن^(۳) قابل تشخیص بودند (Brunner, 1980:38). در میان مهرهای زنان سه دسته مهر را می‌توان تشخیص داد: گونه‌ای که نیم تنه‌ها را به تصویر کشیده است و گونه‌ای که علاوه بر نیم تنه یک یا دو دست را نیز نشان می‌دهد. در گونه سوم تصویر تمام قد دیده می‌شود (فکری‌پور، ۱۳۹۱: ۴۹).

احتمالاً نقش زن در مهرهای ساسانی همچون برخی نمونه مهرهای هخامنشی نماد ایزد بانو آناهیتا است. ملکه در دوره‌ی ساسانی نمادزمینی آناهیتا ایزدبانوی باروری و آب است (بهار، ۱۳۸۷: ۳۹۴). لباس بلند و پرچین زن بر مهرهای ساسانی نشانگر امواج آب‌های بیکران است. مشابه این پیراهن را بر تن ایزد بانو آناهیتا در نقش برجسته‌ی نقش رستم و یا طاق بستان مشاهده می‌کنیم (گیرشمن، ۱۳۷۸: ۸۴). بر روی بشقابی موجود در گالری هنر والترز، تصویری احتمالاً متعلق به شاه و ملکه دیده می‌شود که ملکه پوششی همانند پوشش زنان بر روی مهرها دارد (تصویر ۶). مانند نمونه‌ی مورد مطالعه در این پژوهش نمادهای دیگری از قبیل هلال ماه، ستاره، گل نیلوفر، پرند و مروارید در کنار نقش زن دیده می‌شوند که هر یک به نوعی با موضوع باروری برکت و حاصلخیزی مرتبط است (مصباح اردکانی، ۱۳۸۷: ۱۷۷-۱۷۸). گل نیلوفر موجود در تصاویر را نشان خاص ایزد بانو نانا یا آناهیتا می‌دانند (Bivar, 1969: 25). در دست‌داشتن گل نیلوفر در نمونه‌ی مهر هخامنشی موجود در موزه لوور نیز مشاهده شده است (دیمز، ۱۳۸۶: ۴-۸۳). این گل براساس اساطیر کهن ایرانی جایگاه نگهداری تخم‌های زردشت است و ارتباط نزدیکی با آیین مهر دارد (دادور، ۱۳۸۵: ۱۰۴).

تنها نمونه مهر این گروه (تصویر ۵) مهر به شماره ثبتی ۴۶۳۵ از جنس عقیق سلیمانی به طول ۱۸ میلی متر و عرض ۸ میلی متر با وزن ۳/۳ گرم است. مهر در حاشیه‌ی سمت راست ترک خوردگی دارد. تصویر زنی را در حالت ایستاده نشان می‌دهد که ظاهراً شنلی بر دوش انداخته است و به سمت راست می‌نگرد. موهایی نسبتاً بلند دارد و در دست خود گل یا پرندهای دارد. زیر دست او نواری آویزان است که احتمالاً دنباله کمربندی است که به کمر خود بسته است. لباس وی که در پایین شبیه دامنی خم‌راهی شکل است، در محل ساق او تنگ شده و تا روی زمین گسترده شده و همانطور که اشاره شد نماد آب‌های بیکران و باروری است. زیر دست این زن ستاره‌ای شش پر نقش بسته است. نقش ستاره بر مهرهای ساسانی نماد ستاره‌ی زهره است. این ستاره در میان ملت‌های مختلف جهان از تقدس خاصی برخوردار بوده است، در میان‌رودان زهره و ایشتر خوانده می‌شد و در ایران با نام ایزد بانو آناهیتا عجین گشته و خداوندگار است (دادور، ۱۳۸۵: ۵۹؛ مصباح اردکانی، ۱۳۸۷: ۱۷۸). در اوستا اردوی سور آناهیتا در حالیکه جایگاه آسمانی دارد، سرچشمه‌ی همه آبهای روی زمین و دریای گیهانی است (هینلز، ۱۳۷۳: ۱۵۴) ستاره در آیین مهرپرستی نماد چشم‌های همه چیز بین ایزد مهر است (کوپر، ۱۳۷۹: ۱۹۴). زیر این ستاره ماه به تصویر کشیده شده است. ماه نیز نماد خنکی و عامل ریزش باران است (دادور، ۱۳۸۵: ۵۵). نقش ماه بر روی مهرهای ساسانی نوید دهنده‌ی خوشبختی و نیک فرجامی برای صاحبانشان نیز بوده است (پرادا، ۱۳۸۶: ۳۲۲).

گردش کتیبه‌ی مهر در سمت راست مهر اصلی از ساعت یک تا حدود ساعت ۶ است. در این کتیبه دو واژه‌ی «هو روی» و «هو دین» نقر شده که عنوان یا نام شخص است. ān در انتهای واژه‌ی دوم پسوند نسبت است (Gignoux, 1979: 46).

استنساخ	حرف نویسی	آوا نویسی	ترجمه
	Hwlwy hwdyn'n	Hu-rōy Hu-dēnān	هو-روی (نیک روی) فرزند هو- دین (نیک دین)

تصویر ۶: بشقاب با صحنه بزم شاه‌ی سده ۵-۶

تصویر ۵: مهر، اثر مهر و طرح شماره ۵.

میلادی گالری هنر والترز

(<http://art.thewalters.orgdetail20943plate>)

۶. مهرهای منقوش به نقش مایه‌های حیوانی

حیوانات علاوه بر تأثیری که در زندگی روزمره انسان‌ها داشتند به تدریج جایگاهی در هنر آن‌ها هم پیدا کردند. ایرانیان همانند تمدن‌های باستانی دیگر از پیش از تاریخ تصویر حیوانات را بر روی صخره‌ها نقر می‌کردند و بعدها بر روی ظروف سفالی و فلزی نیز از آنان استفاده کردند. حیوانات جلوه‌ی نمادین نیز داشتند. گاه ایزدان با چهره‌ای از یک حیوان تجلی می‌یافتند و گاهی ترکیبی از انسان و حیوان بودند. در متون به جا مانده از ایران باستان مانند اوستا و متون پهلوی اهمیت حیوانات کاملاً مشهود است. استفاده از نقوش حیوانات در هنر ساسانی همانند دوره‌های پیشین بسیار دیده شده است. بعضی از حیوانات مانند اسب، گاو و قوچ علاوه بر اهمیت اقتصادی مذهبی هم دارند و انسان را در نبرد جهانی علیه نیروهای شر و اهریمن یاری می‌کنند (Brunner, 1980: 35).

۱-۶. گاو کوهان‌دار

فراوانی استفاده از نقش مایه‌ی گاو از دیرباز در هنر ایران حاکی از اهمیت این چهارپا در اقتصاد، اساطیر و آیین‌های مذهبی مردمان این سرزمین بوده است (Brunner, 1978: 77). در میان سنگ نگاره‌های ایران منطقه گلپایگان دو نمونه تصویر گاو کوهان‌دار و در منطقه رامینگان نهبندان یک نمونه یافت شده است (تصویر ۷) (جمالی، ۱۳۹۴: ۹۰ و ۹۴). شاید قدیمی‌ترین نقش مهر با تصویر گاو کوهان‌دار متعلق به مهر بدست آمده از دره سند- موهونجودارو در حدود ۲۶۰۰-۱۹۰۰ پیش از میلاد باشد (تصویر ۸). گاو کوهان‌دار در هنر هخامنشی نیز دیده شده است بر روی پلکان شرقی کاخ آپادانا تصویر حجاری شده‌ی گاو دیده می‌شود (تصویر ۹). نقش

مایه‌ی گاو کوهان‌دار را مرتبط با آیین آناهیتا- نانا می‌دانند (گوبل ۱۳۸۴: ۷۷). برخی نیز آن را به عنوان اصلی‌ترین بن‌مایه‌های نقوش مهر شناخته‌اند که نماد ماه و گاو یکتا آفریده شده (اوک داد) نیز است (اکرم، ۱۳۸۷: ۹۸۹). اغراق در کوهان این نوع گاوها بازمانده‌ی به تصویر کشیدن آن در دوره‌ی پارتی است (Harper, 1973: 74Y؛ ده پهلوان، ۱۳۹۴: ۵۴).

تصویر ۹: پلکان شرقی کاخ آپادانا تخت جمشید

تصویر ۸: مهر بدست آمده از دره سند- موهونجودارو ۲۶۰۰-۱۹۰۰ پ.م (موزه بریتانیا)

تصویر ۷: سنگ نگاره گاو کوهان‌دار منطقه کوچری (جمالی، ۱۳۹۴: ۳۱۷)

نخستین مهر این گروه مهر به شماره ثبتی ۴۶۳۴ (تصویر ۱۰) از جنس عقیق به طول ۲۱ میلی متر و عرض ۱۲ میلی متر با وزن ۴/۹ گرم است. مهر منقوش به تصویر گاو کوهان‌دار شاخ‌داری است که رو به سمت چپ در حالت نشسته قرار دارد. عبارت *r'stī palhom* به معنی بهترین راستی، دور نقش گاو کوهان‌دار با گردش ساعت ۷ تا ۲ نفر شده است.

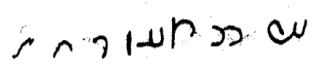
ترجمه	آوا نویسی	حرف نویسی	استنساخ
بهترین راستی	<i>rāstī palhom</i>	<i>r'sty p'lswmy</i>	

تصویر ۱۰: مهر، اثر مهر و طرح شماره ۶

دومین مهر این گروه به شماره ثبتی ۴۶۸۳ (تصویر ۱۱) مهری از جنس یاقوت سرخ به طول و عرض ۷ میلی متر با وزن ۰/۴ گرم است. بخشی از کتیبه مهر در بالای تصویر با گردش ساعت ۱۱ تا ۳ و بخشی دیگر روبه‌روی آن با گردش ساعت ۸ تا ۹ حک شده است. مهر همچون نمونه‌ی پیشین منقوش به نقش گاوی کوهان‌دار شاخ‌دار رو به سمت چپ اما در حالت ایستاده نمایان است. روی مهر عبارت *abestān* نوشته شده که بسیار معمول بوده و بر روی مهرهای تخت سلیمان و قصر ابونصر نیز دیده شده است. واژه *abestān* که

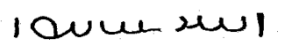
به وضوح خوانده می‌شود. احتمالاً خلاصه عبارت *abestān ō yazdān* به معنی "پناه به یزدان" است. بعد از واژه *abestān* سه علامت با فاصله از هم دیده می‌شود که شاید دربردارنده مفهومی سحر آمیز به منظور جلب حمایت نیروهای خدایی برای مالک مهر باشد (گیرشمن، ۱۳۹۰: ۲۴۴؛ Bruner, 1980: 38). گاهی در ادامه نوشتار [*ō yazdān*] *abestān* اصطلاحاتی چون "*ādur warahrām*" نیز آمده است (Gholami, 2018:7) این اصطلاح بر مهرهای نشان نیز دیده شده است (نصرالله زاده، ۱۳۸۳: ۹۷).

ترجمه	آوا نویسی	حرف نویسی	استنساخ
با اعتماد(پناه) به یزدان	<i>abestān [ō yazdān]</i>	'pst'n [l' yzd'n]	

تصویر ۱۱: مهر، اثر مهر و طرح شماره ۷

سومین مهر این گروه مهری به شماره ثبتی ۴۶۳۳ (تصویر ۱۲) از جنس یاقوت سرخ به طول ۱۷ و عرض ۱۲ میلی متر با وزن ۴/۹ گرم است. کتیبه‌ی مهر در حاشیه مهر و در بالای تصویر با گردش ساعت ۱۰ تا ۲ کنده شده است. مهر همچون نمونه‌ی پیشین منقوش به تصویر گاو کوهان‌دار در حالت ایستاده است که به سمت چپ می‌نگرد و در زیر صورتش ستاره‌ای هشت‌پر نقش بسته است. پیش‌تر در خصوص گاو کوهان‌دار و نقش ستاره در مهرهای ساسانی بحث شده است (نک. بالا). کتیبه مهر *Weh gušnasp* نام خاص است.

ترجمه	آوا نویسی	حرف نویسی	استنساخ
وه گشنسپ	<i>Weh gušnasp</i>	<i>whgwšnsp'</i>	

تصویر ۱۲: مهر، اثر مهر و طرح شماره ۸۳

۶-۲. قوچ

نقش قوچ برای تجسم صحنه‌های دلاوری و پیروزی و نشان دادن فر شاهی و بزرگی شاه ترسیم می‌شده است (دادور و منصور، ۱۳۸۵: ۹۴). در متن پهلوی کارنامه اردشیر بابکان هنگامی که اردشیر از دربار اردوان می‌گریزد، قوچی به دنبال او روانه می‌شود که آن را نماد فره ایزدی و سلطنت برای اردشیر دانسته‌اند (ویدن گرن، ۱۳۷۷: ۴۲۸؛ فره وشی ۱۳۸۲: ۳۹). اهمیت اقتصادی این حیوان، و ارتباط آن با نمادهای سلطنتی و خوره از دلایل ظهور این نقش در هنر ساسانی است (Bruner, 1978:91). قوچ را یکی از اشکال تجسم یافته‌ی ایزد بهرام نیز دانسته‌اند که در اکثر ظروف نقره ساسانی ارتباطی جدایی‌ناپذیر با صحنه‌های شکار پادشاهی دارد (ibid, 1978:92؛ ده پهلوان، ۱۳۹۴: ۶۲). در مصر باستان قوچ نماد باروری، نیروی خورشیدی و با خونم خدای آفریننده و آمون خدای اولیه و رع خدای خورشید مرتبط بود. در اسطوره‌های یونانی-رومی نشان‌دهنده‌ی آرس خدای نیرومند جنگ بود. در صور فلکی قوچ اولین علامت است و در نتیجه خورشید و تجدید حیات نیروی زندگی زمین در اعتدال بهار را تداعی می‌کند (شفر، ۱۳۹۳: ۱۹۶).

چهارمین مهر این گروه مه‌ری به شماره ثبتی ۴۵۵۷ (تصویر ۱۳) از جنس عقیق قهوه‌ای روشن به طول ۱۱ و عرض ۹ میلی متر با وزن ۰/۳ گرم است. تصویر حیوانی به شکل قوچ بر روی مهر نقش بسته است. این حیوان به حالت ایستاده است، دو پای جلویی راست و دو پای عقبی کمی حالت خمیده دارد طوری که شاید حالت در حرکت بودن را برای بیننده به تصویر بکشاند. شاخ‌های حیوان از یک جا در میان دو گوش بیرون زده و شبیه شاخ قوچ شده است. در قسمت جلویی سینه پنج خط موازی در حالت افقی و در ناحیه‌ی شکم دو خط موازی در حالت عمودی دیده می‌شود. گوبل (۱۳۸۴: ۶۴) و فرای (1973:73-74) مهرهای منقوش به نقش بزکوهی و قوچ را متعلق به طبقه موبدان می‌دانند. مقابل این حیوان تصویر دو بوته‌ی گیاهی، احتمالاً گیاه هوم، به تصویر کشیده شده است. شباهت این گیاه به خوشه‌ی گندم یا جو نیز دور از ذهن نیست. در قسمت پشت این حیوان گلی شبیه به گل لاله دیده می‌شود. گل لاله نشان آرزو و خواسته‌ی نیک و دوستی است و مفهوم راستی و بی‌گناهی را به همراه دارد (Bruner, 1978: 116,117). در هنر ساسانیان اهمیت گل لاله، نخست زیبایی طبیعی آن بوده و نشان دهنده‌ی باروری، رشد و افزونی است (Bruner, 1980: 41). این گل بنابر متن بندهش با ایزد اشتاد^(۴) مرتبط است (فرنبرگ دادگی، ۱۳۶۹: ۸۸). هارپر این گل را به گل انار تشبیه می‌کند (Harper, 1973: 80). کتیبه‌ی مهر در حاشیه مهر و در پشت تصویر با گردش ساعت ۱۲ تا ۴ حک شده است. در این کتیبه حرف بعد از a واضح نیست، شاید حرف d باشد که به هر صورت 'y یا 'dy در آوانویسی āy نوشته می‌شود نک (Gignoux, 1979:64).

ترجمه	آوا نویسی	حرف نویسی	استنساخ
همای (اسم خاص)، (Gignoux, 1986: 99)	humāy	hwm'dy	
	humāy	hwm'y	

تصویر ۱۳ مهر، اثر مهر و طرح شماره ۹.

۷. مهر نشان / مونوگرام

نشان‌ها به عنوان « علامت شناسائی شخص، خاندان و موقعیت و رتبه » بر روی تاج‌ها و کلاه‌های مقامات بلند مرتبه، ظروف نقره‌ای و لوحه‌های گچبری و مهرها وجود داشتند (گوبل، ۱۳۸۴: ۱۳۷). مهرهای نشان یا مونوگرام‌ها مهرهایی هستند که در آن واژه‌ها، نام‌ها یا حروف اختصار بر اساس یک طرح یا الگو ترکیب شده‌اند. جدا کردن برخی مونوگرام‌ها و طرح‌های خاص از الگوهای هندسی تقریباً ناممکن است. با نگاهی به نشان‌ها و مونوگرام‌های پیش از دوره ساسانی دو منشأ را برای مونوگرام‌ها می‌توان فرض کرد ۱- نشان‌ها یا علامت‌هایی که به ویژه توسط بدویان برای نشان دادن مالکیت چیزی استفاده و «تمغا» (tamgha) در آسیای مرکزی و «وسم» (wasm) در میان عرب‌ها نامیده می‌شدند. ۲- مونوگرام‌های یونانی متشکل از حروف یونانی که در سکه‌های سلوکی و یونانی - بلخی نقر شده بودند (Frye, 1973: 54). این مهرها در واقع همان نشان‌های اشکانی با شاخ و برگ بیشتر هستند. در اواخر دوره ساسانی تمایل به عناصر تک نگاره‌ای بیشتر و این گرایش باعث استفاده‌ی وسیع‌تر از حروف اختصار شد (Brunner, 1978: 123). مهرهای نشان معمولاً از دو بخش تشکیل شده‌اند: ساختار خطی و ساختار الفبایی که اغلب نوع سومی به نام درون مایه غیر الفبایی نیز به آن اضافه می‌شود: (Gyselen and Monsef, 2012: 152). تشخیص این که نشان‌ها/مونوگرام‌های موجود بر روی مهرها نشان خانوادگی یا سلیقه‌ی شخصی بوده است امری دشوار به نظر می‌آید (Frye, 1973: 47). تنها مهر این گروه مه‌ری به شماره ثبتی ۴۶۲۱ (تصویر ۱۴) از جنس عقیق سلیمانی رگه‌دار به طول ۱۸ و عرض ۱۵ میلی‌متر به وزن ۸/۶ گرم است. کتیبه مهر در حاشیه‌ی مهر و در اطراف تصویر مهر، برگرفته از حروف کتیبه‌ای ساسانی، حک شده‌است. در وسط مهر نشان‌هایی که ظاهراً حروف کتیبه‌ای پهلوی هستند به تصویر کشیده شده‌اند. بر اساس خوانش گیزلن مونوگرام موجود در این مهر $\langle h \rangle \text{twrm}^{\prime}$ قرائت می‌شود (Gyselen, 2012: 165). شکل قلب \heartsuit احتمالاً نشان حرف t است، 𐬀 یا 𐬁 در دو طرفش به طور متقارن می‌تواند معرف حرف r/w باشد. در بالای قلب دو حرف 𐬀 ، 𐬁 ، به صورت مورب قرار دارد و زیر آن دو سمت راست تصویر هلال ماه و سمت چپ ستاره دیده می‌شود. در بالا حرف m^{b} نقر شده‌است. و در قسمت پایینی تصویر ماه نقش بسته‌است.

ترجمه	آوا نویسی	حرف نویسی	استنساخ
آذر اوهرمزد مغ فرزند آذرباد	Ādur ōhrmazd ī mōg ādurbādān	'twr 'whrmzd y mgw' 'twlp't 'n	
آذرماه (اسم خاص)	ādur-māh	'twrm' <h>	

تصویر ۱۴: مهر، اثر مهر و طرح شماره ۱۰

۸. نتیجه

مهر در دوره ساسانی به دو گروه شخصی و اداری تقسیم می‌شود. مهرهای اداری مخصوص دست اندرکاران دولت ساسانی به ویژه دین مردان ساسانی بوده است. به طور کلی مطالعه‌ی مهرهای دوره‌ی ساسانی اطلاعات مفیدی را درباره‌ی نام‌جای‌ها، اسامی خاص و القاب و عناوین اداری آن دوره ارائه می‌دهد. مجموعه مهرهایی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند، در کنار سایر پژوهش‌های انجام یافته درباره‌ی مهرها حاوی اطلاعاتی ارزشمند از یک دوره‌ی تاریخی بسیار مهم در ایران است. در مجموعه حاضر از میان ده مهر، پنج مهر حاوی نقش انسان (۴ مرد/۱ زن)، چهار مهر با نقش حیوان (۳ گاو کوهان‌دار و یک قوچ) و یک مهر نشان دیده می‌شود. برای درک بیشتر ارتباط نقش مایه‌های مهرها و باورهای دینی و اساطیری آن دوره، شناختی عمیق از این اسطوره‌ها و باورهای دینی ضروری است. در بسیاری از موارد ظاهراً این باورها به گونه‌ای نمادین بر نقوش آثار هنری به جامانده از جمله مهرها جلوه گر می‌شوند. در واقع نقش این نمادها بر اشیاء متعلق به انسان آن دوره تا حدودی اهمیت و ارزش کاربردی آن را نشان می‌داد.

استفاده از تصویر سر انسان و نیم تنه‌ی مرد در خاور نزدیک پس از شروع دوره سلوکیان به عنوان نشان مهر معمول شد. شاید یکی از دلایل وفور نقش مایه مرد، نه تنها بر مهرهای ساسانی که در هنر ساسانی به طور عام، به فرهنگ مردسالاری در جامعه ساسانی مرتبط باشد. مصداق این فرضیه را می‌توان در کتیبه‌ی شاپور در کعبه زردشت مشاهده کرد. در این کتیبه فهرستی از مشاغل آمده است که تقریباً به جز مواردی اندک همه آنها به مردان تعلق دارد. همچنین فراوانی استفاده از نقش مایه‌ی گاو از دیرباز در هنر ایران حاکی از اهمیت این چهارپا در اقتصاد، اساطیر و آیین‌های مذهبی مردمان این سرزمین است.

چنانکه گفته شد در مجموعه حاضر مهری با نقش قوچ وجود دارد؛ نقش مایه این حیوان بر مهرهای ساسانی حاکی از اهمیت سلطنتی این حیوان و جایگاه ویژه‌اش در هنر این دوره است. یکی از نکات قابل توجه در میان این مهرها تصویر گل لاله بر روی قوچ است. گل لاله در زمان ساسانیان علاوه بر جنبه زیبایی شناختی، نشان دهنده‌ی باروری، رشد و افزونی و نماد ایزد اشتاد بوده است، موضوعی که شاید بی ارتباط با این نظریه نباشد که همه اسطوره‌ها ریشه در باروری و حاصلخیزی طبیعت دارد. گل لاله به تنهایی در گل مهرهای تخت سلیمان و همراه تصویر قوچ در گل مهرهای قصر ابونصر نیز دیده شده است.

مضامینی چون " پناه بر ایزدان " و " بهترین راستی " بر روی مهرهایی با نقوش گاو کوهاندار در این مجموعه احتمالا می‌تواند حاکی از تعلق آن‌ها به طبقه‌ی موبدان باشد. طبقه‌ای که تقریبا در رأس بیشتر امور مملکتی بودند.

پی‌نوشت‌ها

۱. تصویر مهر برای سرکار خانم گیزلن (دانشمند مهر شناس فرانسوی) از طریق پست الکترونیکی ارسال شد و ایشان نیز همانند مولفین قرائت «بر شبدید» را برای کتیبه محتمل‌تر دانسته‌اند.
۲. «پادشاه زن زنی بود که برای نخستین بار، با حضور و رضایت پدر یا قیم یا بزرگتر خود شوهر می‌کرد. او کدبانوی صاحب اختیار خانه بود و عالی‌ترین رتبه همسری را داشت...» (آموزگار، ۱۳۹۰: ۲۸۵).
۳. چاکر زن یا چکر زن زنی بود که شوهرش در گذشته و مجددا ازدواج کرده بود. از این روی چاکر زن خوانده می‌شد که هنوز در خدمت شوهر قبلی خود و در همبستگی قطعی با او بود (همو، همانجا).
۴. «ایزد اشتاد نماد دیگری از عدالت است او را راهنمای مینوان و جهانیان می‌دانند و می‌گویند به همراه زامیاد، ایزد زمین، مردگان را در ترازوی می‌گذارد» (آموزگار، ۱۳۷۴: ۳۲). از جمله صفات اشتاد: فزاینده گیتی، بالنده و پروراننده جهان، سود رساننده است (عفیفی، ۱۳۷۴: ۴۳۸).

منابع

- آموزگار، ژاله (۱۳۷۴)، تاریخ اساطیری ایران، انتشارات سمت، تهران.
- آموزگار، ژاله (۱۳۹۰)، زبان، فرهنگ، اسطوره، چاپ سوم، انتشارات معین، تهران.
- اشراقی، احسان و نادری قره بابا، حسین، «نقش سکه و مهر در اقتصاد ساسانیان»، نشریه دانشکده علوم انسانی و اجتماعی (تاریخ)، شماره ۲۵، سال ۱۳۸۶، صص ۱۸-۱.
- افضل طوسی، عفت السادات، «گلیم حافظ نگاره بز کوهی از دوران ایران باستان»، نگره، دوره ۷ شماره ۲۱، سال ۱۳۹۱، صص ۵۵-۶۷.
- اکرم، فیلیس (۱۳۸۷)، مهرهای ساسانی، سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، جلد دوم، [زیر نظر آرم پوپ و فیلیس اکرم، ترجمه نجف دریابندری و دیگران]، علمی و فرهنگی، تهران.
- بهار، مهرداد (۱۳۸۷)، پژوهشی در اساطیر ایران، آگه، تهران.
- پرادا، ایدات (۱۳۸۶)، هنر ایران باستان (تمدن‌های پیش از اسلام)، [ترجمه یوسف مجیدزاده]، چاپ چهارم، دانشگاه تهران، تهران.
- جدی، محمدجواد (۱۳۸۷)، مهر و حکاکی در ایران، فرهنگستان هنر، تهران.
- جمالی، محسن (۱۳۹۴)، سنگ نگاره‌های ایران: جلد ۱، سنگ نگاره‌های گلیپایگان، گذرگاه تاریخ، ائمه، قم.
- دادور، ابولقاسم؛ منصور، الهام (۱۳۸۵)، درآمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند در عهد باستان، دانشگاه الزهرا و کلهر تهران.

- ده پهلوان، مصطفی، قنواتی هنديجانی، محمد، « تاملی بر نقش مایه‌های حیوانی بر مهرها و گل‌مهرهای ساسانی (نمونه‌های مورد پژوهش: مهرها و گل‌مهرهای ساسانی موزه مقدم)»، مطالعات باستان‌شناسی، شماره ۱۲، ۱۳۹۴، صص ۶۸-۴۷.
- دیمز، اولری (۱۳۸۶)، تندیس گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام، [ترجمه علی اکبر وحدتی]، نشر ماهی، تهران.
- شفر، راونا (۱۳۹۳)، ۱۰۰۰ نماد در هنر و اسطوره، شکل به چه معناست، مترجم، آزاده بیداریخت، نسترن لواسانی، تهران، نی.
- طلایی، حسن (۱۳۹۲)، مهر در ایران از آغاز تا صدر اسلام، سمت، تهران.
- عفیفی، رحیم (۱۳۷۴)، اساطیر و فرهنگ ایرانی در نوشته‌های پهلوی، توس، تهران.
- فرنخ‌دادگی (۱۳۶۹)، بندهش، گزارنده مهرداد بهار، توس، تهران.
- فروه‌وشی، بهرام (۱۳۸۲)، کارنامه اردشیر بابکان، چاپ سوم، دانشگاه تهران، تهران.
- فکری‌پور، کتایون، «بررسی هنر مهرسازی در زمان هخامنشیان و ساسانیان»، نقش مایه، سال پنجم، شماره دوازدهم، ۱۳۹۱، صص ۳۹-۵۲.
- کوپر، جی. سی. (۱۳۷۹)، هزاره‌های گم شده، توس، تهران.
- گوبل، روبرت (۱۳۸۴)، گل‌مهرهای تخت سلیمان؛ جستاری در مهرشناسی اواخر دوره‌ی ساسانی، [ترجمه فرامرز نجد سمیعی]، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، پایگاه پژوهشی تخت سلیمان، تهران.
- گیرشمن، رومن (۱۳۹۰)، هنر ایران در دوران پارتی و ساسانی، ترجمه بهرام فره‌وشی، علمی و فرهنگی، تهران.
- گیرشمن، رومن (۱۳۷۸)، بیشاپور، جلد دوم موزاییک‌های ساسانی، ترجمه اصغر کریمی، سازمان میراث فرهنگی (پژوهشگاه)، تهران.
- لوکونین، ولادمیر گریگور (۱۳۸۰)، «تهداهای سیاسی، اجتماعی، و اداری، مالیات‌ها و دادوستد» تاریخ ایران کمبریج از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان، گردآورنده: احسان یارشاطر، ترجمه حسن انوشه، ج. سوم، بخش دوم، چاپ سوم، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۰؛ صص ۷۱-۱۴۸.
- مصباح اردکانی، نصرت‌الله، «نقش مایه زن بر روی مهرهای ایران از دوره پیش‌خطی تا پایان دوره ساسانی»، علوم اجتماعی: زن در توسعه و سیاست، شماره ۲۳، ۱۳۸۷، صص ۱۸۲-۱۶۱.
- ملک زاده بیانی، شیرین (۱۳۶۷)، تاریخ مهر در ایران، ج اول، یزدان، تهران.
- نصرت‌الله زاده، سیروس، "مستند سازی و قرائت کتیبه‌های مجموعه مهرهای ساسانی موجود در موزه آذربایجان شرقی"، فصلنامه پژوهشگاه میراث فرهنگی، ضمیمه شماره ۶ ویژه زبان و کتیبه، ۱۳۸۳، صص ۹۵-۱۰۷.
- هرمان، جورجینا (۱۳۷۳)، تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان، [ترجمه مهرداد وحدتی]، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
- هینلز، جان (۱۳۷۳)، شناخت اساطیر ایران، [ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی]، چشمه، تهران.
- واندنبیگ، لوئی (۱۳۷۹)، باستان‌شناسی ایران باستان، [ترجمه عیسی بهنام]، دانشگاه تهران، تهران.
- ویدن گرن، گئو (۱۳۷۷)، دین‌های ایران، [ترجمه منوچهر فرهنگ]، آگاهان ایده، تهران.
- Belting, H., 2009. *Florenz und Bagdad. Eine westöstlichte des Blicks*, München.
- Bivar, A. D. H., 1969. *Catalogue of the Western Asiatic seals in the British Museum, Stamp Seals*, II: The Sasanian Dynasty, London, British Museum.
- Bohem, G., 2007. Ein Brief, in: H. Belting (ed.), *Bilderfragen. Die Bildwissenschaften in Aufbruch*, München, 27-36.
- Brunner, CH, J., 1980, "Sasanian Seals in the Moore Collection: Motive and Meaning in some popular Subjects", *Metropolitan Museum Journal*, 14, pp 33-50.
- Brunner. CH, J., 1978. *Sasanian stamp seals in the Metropolitan Museum of Art*, New York, The Metropolitan Museum of Art.
- Frye. R. N., 1973. *Sasanian Remains from Qasr-i Abu Nasr*, Cambridge Harvard University Press.
- Frye, R. N., 1974, "Sasanian Seals and Sealing's", in Ph. Gignoux and A. Tafazzoli (eds.), *Memorial Jean deMenase*, Lovain- Tehran. Pp155-161
- Gholami, Kiarash 2018, "Some inscribed Sasanian seals and Bullae", *Sasanika*, May 23 pp1-17.

- Gignoux, Ph., and Gyselen, R., 1982. *Sceaux Sasanides de Diverses Collections Privées*, Leuven, Éditions Peeters.
- Gignoux, Ph., 1979, "Les Noms Propres en Moyen-Perse Épigraphique", *pad nām ī yazdān, Etudes D'Épigraphie de Numismatique et D'Histoire de l'Iran Ancien*, Peeters Publishers, 35-100.
- Gorelick, L., and Gwinnett, A.J., 1996. "Innovative Methods in the Manufacture of Sasanian Seals", *Iran*, 34: 79-84.
- Gyselen, R., 1989, *La Géographie Administrative de l'Empire Sassanide*, Res Orientales 1, Paris.
- Gyselen, R. and Monsef, Y. 2012, "Décryptage de Noms Propres sur des Monogrammes Sassanides", *Res Orientales*, Vol XXI., 149-177.
- Haff, D. (1987). Technological Observation on Clay Bullae from Takht-I Soleiman, *Mesopotamia* Vol: 22, 367-90.
- Harper, P. O., 1973. Representational Motifs on the Sealings, in Frye, R.N., (ed.), *Sasanian Remains from Qasr-i Abu Nasr*, Cambridge, Harvard University Press, 66-87.
- Osten, Von Der, Henning, H., 1931. The ancient seals from the Near East in the Metropolitan Museum: old and middle Persian seals, *The Art Bulletin*, 13 (2): 221-241.
- Perkhanian, A. 1997, *The Book of Thousand Judgments: A Sasanian Law-book*, New York.
- Ritter, Nils C. (2012). *Sasanian Seals and the history of Ancient Near Eastern gluptic*, Proceeding of an international workshop at the Netherlands-Flemish Institute in Cairo. Leuven, Paris.
- Yamauchi, K., 1993, *The Vocabulary of Sasanian Seals, Iranian Studies 5*, Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa.